

УДК 001.32(439):39(439–192)"2011/2015"

Леся Мушкетик
(Київ)

ЕТНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРІЙНОГО КОРДОНУ В УГОРЩИНІ

У статті йдеться про сучасні етнологічні дослідження прикордоння, а саме про міжнародний проект під назвою «Вивчення потрійних кордонів на території Південно-Західної, Південно-Східної та Північно-Східної Угорщини», що в 2011–2015 роках тривав в Інституті етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук. Названо учасників проекту, основні напрями студій, публікації, конференції та ін.

Ключові слова: проект, потрійний кордон, Угорщина, Інститут етнографічних досліджень УАН.

В статье речь идет о современных этнологических исследованиях пограничья, а именно о международном проекте под названием «Изучение тройных границ на территории Юго-Западной, Юго-Восточной и Северо-Восточной Венгрии», который в 2011–2015 годах был реализован в Институте этнографических исследований Центра гуманитарных наук Венгерской академии наук. Названы участники проекта, основные направления исследований, публикации, конференции и пр.

Ключевые слова: проект, тройная граница, Венгрия, Институт этнографических исследований ВАН.

The article deals with modern ethnological studies on border zones, namely about the international project titled *Research of Triple Borders in Southwestern, Southeastern and Northeastern Hungary*, which lasted at the Institute of Ethnographic Studies of the Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences through 2011–2015. It notices the project's participants, main research areas, publications, conferences, etc.

Keywords: project, triple border, Hungary, Institute of Ethnographic Studies of the HAS.

Нині у світових гуманітарних науках змінюється погляд на вивчення кордону і його тлумачення лише як фізичного та геополітичного явища. Поняття кордону трактують як метафору в поясненні культурних відмінностей, культурної багатоманітності і протиріч, розглядають його в контексті питань національної ідентичності тощо. У зв'язку з мігрантською хвилею на територію сучасної Європи особливої актуальності набуває проблема «кордон і мігранти».

Однією з держав, що пережила наплив мігрантів із країн третього світу, є Угорщина. Сама вона невелика, проте має кордони із чималою кількістю держав, зокрема новоутворених. Ще з 1990-х років у країні велися різноманітні дослідження кордону – як теоретичні, так і практичні. Приміром, найкраще було вивчено угорсько-австрійський та угорсько-словацький кордони, висвітлено також угорсько-українське, угорсько-румунське та інше пограниччя [4–7; 10 та ін.].

Зазначені питання вивчають і в межах міжнародних проектів, спільними зусиллями представників різних інституцій. З 2011 по 2015 рік в Інституті етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук за підтримки ОТКА¹ тривав міжнародний проект під назвою «Вивчення потрійних кордонів на території південно-західної, південно-східної та північно-східної Угорщини». У його межах проводили дослідження на певних ділянках угорсько-словенсько-австрійського, угорсько-українсько-румунського, угорсько-сербсько-румунського кордонів.

Кордон держави, що не співпадає з етнічними кордонами, становить специфічний терен для нового потрактування понять *ми* та *інші*. Метою досліджень було простеження взаємного впливу сусідніх регіонів, динаміки цих взаємовпливів у часі та просторі. Вивчали три виміри в контактуванні прикордонних регіонів: 1) культурний: ідентичність, збереження і створення традиції, освітні заклади, куль-

турні організації; 2) суспільна димензія: усталені / трансформовані / новостворені / послаблені внаслідок зміни специфіки кордонів зв'язки, рухи народонаселення (залізна завіса до 1989 р., Шенгенський кордон, лібералізація віз), стратегії пошуку нових зв'язків, а також нових спільнот; 3) господарський вимір: прикордонна торгівля (формальне і неформальне господарювання, нелегальна торгівля). У роботі над проектом, окрім дослідників з різних угорських інституцій, взяли участь п'ять учених з Інституту етнографічних досліджень: Балаж Балог, Янош Беднарік, Чаба Месарош, Левенте Сіладі та Тюдде Тураї, до роботи залучилися й учені з інших країн.

Для глибшого розуміння господарських, культурних та суспільних контактів, що існують на потрійному кордоні, дослідницька група розробила питальник для польової роботи (по 300 питань для кожного порубіжжя). Крім того, велику увагу було приділено візуальній фіксації даних і фотодокументації. Результати досліджень оприлюднено на окремому сайті в межах інститутського (<http://www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/>).

Упродовж чотирьох років результати досліджень було представлено у формі пересувної виставки, що складалася переважно з фотодокументації і експонувалася в Будапешті, Сатмарнеметі, Мадьяканіжі, Надьяканіжі та Сегеді. У вересні 2014 року в Інституті відбулася наукова конференція під назвою «Кордони, стан прикордоння в Карпатському регіоні», де виступили учасники проекту і дослідники згадуваних питань.

У 2015 році з'явилося перше двомовне узагальнююче видання з проекту під назвою «**Потрійний кордон з етнографічного погляду**» (редактори тому – Тюдде Тураї і Чаба Месарош) [9]. За допомогою цієї праці, що містить фотоматеріали, дослідницька група прагнула дати візуально-антропологічне трактування становища потрійного кордону. Було вибрано

чотири тематичні одиниці (потрійність, рух на кордоні, економічні зв'язки, культурна пам'ять), які на просторі потрійного кордону структурують повсякденну прикордонну практику місцевих мешканців, а також фактори становлення і вираження ідентифікації вздовж кордонів. Багатий фотоматеріал, на думку укладачів, не є самоціллю – він не просто ілюструє дослідження, а доповнює, пояснює їх, допомагає зрозуміти, як трансформації на кордоні упродовж майже ста останніх років впливали на реорганізацію регіонів і середовища. У виданні можна простежити вплив макротенденцій на невеликі простори із часів зміни системи.

Книгу відкриває розлога вступна стаття Т. Тураї «Ті, хто переходить кордон, і ті, хто живе поблизу кордону. Стан потрійного кордону на території південно-західної, південно-східної та північно-східної Угорщини», у якій йдеться про різні погляди на вивчення кордону, стан досліджень в Угорщині, специфіку самих кордонів, методи їх обстеження. Окремі розділи присвячено питанням переходу кордонів, господарським, культурним зв'язкам (політика пам'яті і сформована вздовж кордонів етнічна ідентичність). Т. Тураї свідчить, що першочерговою була польова робота, в основі якої – спостереження, інтерв'ю, обстеження невеликих локусів, картографування мережі зв'язків, вивчення культурних явищ, опис суспільних практик, проведення наративних та біографічних інтерв'ю. Вона пише, що дослідники мали на меті розкриття водночас індивідуальних і суспільних явищ макро- і мікрорівня. В інтерв'ю з мерами, священниками, учителями, учнями, підприємцями, прикордонниками, поліцейськими звучали такі дискурси, які репрезентують, з одного боку, діючі просторові моделі, з другого, – впливають на практики в локальній сфері. Питальники містять такі теми: мобільність (мета і частота відвідування, практика переходу кордонів: кінцеві пункти, віддаль, подорожуючі); інакшість («інші всередині спільноти», стереотипи сприймання, компоненти ідентичності); організаційні зв'язки (форми організаційних і об'єднавчих зв'язків, орієнтації); органи влади. Крім того, було укладено карти.

Найважливіші результати досліджень було оприлюднено в збірнику праць,

що став продовженням попереднього, – «**Етнографічне потрактування потрійного кордону**» під редакцією Т. Тураї [8]. Сюди ввійшли статті угорських і зарубіжних учасників проекту, згруповані за такими рубриками: дослідження кордону і міграція; угорсько-австрійсько-словенський потрійний кордон; угорсько-румунсько-сербський потрійний кордон; угорсько-румунсько-український потрійний кордон.

У передмові до видання керівник проекту Б. Балог розмірковує над специфікою обраної тематики, її актуальністю, особливостями угорського прикордоння, трансформаціями, що тут відбулися після зміни системи, надто в останні роки, перераховує інституції та учасників проекту. Ось що він пише про злободенність таких досліджень: «Коли ми беремо до рук цю книгу, то зараз нам інше спадає на думку. Переселення людей у новітній час, що називається *мігрантською кризою*, створило геть іншу ситуацію в питанні дослідження кордонів. Приміром, на одній популярній світлині з фотодокументації проекту біля угорсько-румунсько-сербського пам'ятника потрійного кордону нині можемо побачити огорожу з колючого дроту. Досі локального значення питання міжнародного дво- чи тристороннього кордону вмило набуло європейських вимірів, навіть стало досліджуватися і трактуватися в системі глобальних політико-екологічно-господарських і релігійно-культурних зв'язків. Одне є певним: вибір чотири роки тому обстеження потрійних кордонів як дослідницької теми виправдав злободенність проблематики. Прикордонні трансформації минулого століття, надто практика впливу на місцеві спільноти і її розгортання в період із часу зміни системи, міграційні процеси, що передували мігрантським явищам сучасності і впродовж ста років супроводжувалися перетинами кордонів, можуть служити – спільно з узагальнюючим досвідом інших праць – точкою підтвердження для нових і, на наше переконання, необхідних досліджень» [8, о. 8].

У збірнику репрезентовано такі статті: Балог Б. «Огляд угорських міграційних процесів (сторіччя, що передувало мігрантській хвилі)»; Тураї Т. «Три кордони – три відповіді. Відмінні трактування і дослідження на різноманітних сторонах

південно-східного потрійного кордону»; Ласак М. «У дзеркалі одне одного – ідентифікуючі наративи в угорсько-сербському регіоні»; Апйон В. «Кордон? Свідомість? Прикордонна свідомість – питання прикордонності у Мако»; Борбей Ш. «Неформальні господарські стратегії на прикордонних угорсько-українських територіях»; Сіладі Л. «Оздоровчий туризм на просторі потрійного угорсько-румунсько-українського кордону»; Ловаш Кішш А. «Життєві ситуації мігрантів на транснаціональному просторі». Є тут праці про циган на пограниччі (Ф. Кардош), пам'ятники і свята на угорсько-словенському кордоні (Л. Мод), питання ідентичності однієї німецької меншини в Угорщині (М. Марінка) та ін.

Над загальними питаннями розмірковує Ч. Месарош у статті «Етнографічні підходи до дослідження кордону». Подаючи огляд історії вивчення кордонів і культур, сучасні етнографічно-антропологічні погляди, він наголошує на тому, що в новітніх студіях кордон не можна ототожнювати з однією точкою фізичного простору, а політичні кордони – з культурними і суспільними. Нині важливішою є вимога вивчення контактних зон, тобто функціонування прикордонних територій. Етнографічне / антропологічне бачення наполягає на тому, що кордони є динамічно мінливими явищами, методи етнографічної польової роботи першочергово спрямовані на спільноти, що мають зв'язок з кордоном. Важливість етнографічних досліджень, на думку автора, полягає в тому, що вони на тому чи тому прикордонному просторі здатні показати багатшаровий зв'язок кордону і людини.

Питання прикордоння було включено й у спільний міжакадемічний проект з НАН України. Так, у 2013–2015 роках тривав проект ІМФЕ ім. М. Т. Рильського та Інституту етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук УАН під назвою «Національні, регіональні і локальні форми народної культури і суспільних трансформацій в Україні та Угорщині в ХХ–ХХІ ст.» (керівники – директор ІМФЕ Ганна Скрипник та директор Інституту етнографічних досліджень Балаж Балог; учасники: Лариса Вахніна, Леся Мушкетик, Агота Лідія Ішпан, Карой Жолт Надь, Левенте Сі-

ладі). Угорські дослідники неодноразово виїжджали в експедиції на Закарпаття (Берегівський, Виноградівський, Ужгородський р-ни). Так, А. Ішпан збирала матеріал про функціонування масових форм торгівлі (міжнародних базарів та ін.) часів соціалізму, К. Надь досліджував конфесійне становище окремих спільнот Закарпаття, Л. Сіладі – потрійне угорсько-українсько-румунське прикордоння; ще раніше польову роботу зі збирання угорської народної прози тут проводив З. Мадяр та ін. Л. Мушкетик і Л. Вахніна вивчали угорсько-українське пограниччя (Закарпаття), зокрема взаємовпливи у фольклорі краю [1; 3].

Результати своїх досліджень угорські науковці оприлюднили у вигляді доповідей, статей, повідомлень, інтерв'ю. Так, К. Надь на щорічній конференції Докторської колегії Угорської реформатської церкви (Шарошпатак, липень 2014 р.) озвучив тему «Конфесійна ідентичність закарпатської реформатської молоді: Результати досліджень, проведених в закарпатських реформатських ліцеях»; у травні 2014 року у Веспремі він виголосив доповідь «Релігійність закарпатської реформатської молоді» на 10-й конференції «Релігійна культура і спосіб життя в Карпатському басейні», а також дав інтерв'ю з питань реформатської ідентичності на Радіо Кошута.

Своєю чергою Л. Сіладі виступив з такими доповідями: «Господарські зв'язки у просторі угорсько-румунсько-українського потрійного кордону» – на конференції «Frontiere, modul de viata langa frontiere in Bazinul Carpatic» (Арад, 2014 р.), «Роль родичання в дотриманні зв'язків і передачі інформації» – на конференції «Кордони, стан прикордоння в Карпатському регіоні» (Будапешт, вересень 2014 р.), «Культурні та економічні мотивації локального вживання мови на території потрійного угорсько-румунсько-українського кордону» – на конференції «Мовне і культурне розмаїття у Східній та Центральній Європі: цінності та виклики» (Берегове, квітень 2015 р.).

Дослідження кордонів у сучасній Європі належить до важливих завдань етнологічної та інших наук і потребує охоплення нових регіонів і місцевостей, удосконалення методології, об'єднання зусиль науковців з різних країн.

Джерела та література

1. *Мушкетик Л. Г.* Славістичні студії в Угорщині: історія розвитку та сучасний стан. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2014. – 401 с.

2. *Мушкетик Л. Г.* Українсько-угорське пограниччя: мова та культура, питання ідентифікації, міжетнічні зв'язки // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3. – С. 21–36.

3. *Мушкетик Л. Г.* Фольклор українсько-угорського порубіжжя. – Київ : Український письменник, 2013. – 496 с.

4. A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön / szerk. Baranyi B. – Pécs : MTA Regionális Kutatások Központja, 2001.

5. *Bencsik P.* Útiokmányok, utazási lehetőségek és határforgalom a XX századi Magyarországon // Regio. – 2002. – Nr. 2. – O. 31–50.

6. *Grafik I.* Hármashatár – Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig // Néprajzi Látóhatár. – 2000. – 9. – Nr. 3–4. – O. 117–149.

7. *Hardi T.* A határtérség térszerkezeti jellemzői // Tér és Társadalom. – 2008. – 22. – K. 3. – O. 3–25.

8. Hármashatárak néprajzi értelmezésben / szerk. Turai T. – Budapest : MTA BTK NTI, 2015. – 296 o.

9. Hármashatárak néprajzi nézetben / szerk. Turai T., Mészáros Cs. – Budapest : MTA BTK NTI, 2015. – 218 o.

10. *Kocsis K.* A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései // Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III / szerk. Kovács N., Osvát A., Szarka L. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 2004. – O. 23–28.

11. *Kovács É.* Határmítoszok és identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén // Replika. – 2002. – O. 47–48, 143–156.

12. *Nagy I.* Cross-Border Co-operation in the Border Region of the Southern Great Plain of Hungary. – Pécs : Centre for Regional Studies, HAS, 2001.

13. *Nárai M., Rechnitzer J.* Elváltak és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben. – Pécs ; Győr : MTA Regionális Kutatások, 1999.

14. Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek / szerk. Éger Gy., Langer J. // Határ, régió, etnikumok Közép-Európában. – Budapest : Osiris ; MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001. – O. 19–51.

Примітка

¹ ОТКА – скорочена назва фонду «Основні державні наукові дослідницькі програми» (*Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok*).

SUMMARY

The article deals with modern ethnological studies on border zones. These issues are minutely examined with the help of the materials of the international project titled *Research of Triple Borders in Southwestern, Southeastern and Northeastern Hungary*, which lasted at the Institute of Ethnographic Studies of the Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences through 2011–2015. Within its frame was conducted the research at certain parts of the Hungarian-Slovenian-Austrian, Hungarian-Ukrainian-Romanian, and Hungarian-Serbian-Romanian borders. There were studied three dimensions in the contacting of frontier regions: 1) cultural dimension: identity, preservation and creation of traditions, educational institutions, cultural organizations; 2) social dimension: established / transformed / newly created / weakened, due to shift in the nature of borders, relations, population transfers, strategy of searching new connections, as well as new communities; and 3) economic dimension: cross-border trade.

At working on the project, aside from researchers of other Hungarian institutions, there participated five scholars from the Institute of Ethnographic Studies – director Balazs Balogh and staff members Janos Bednarik, Csaba Meszaros, Levente Silaghi and Tunde Turai; researchers of other countries were engaged in the work as well. For the work, there has been worked out a questionnaire containing 300 questions for each borderland concerned. The research results are placed on the Institute's website: <http://www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/>. On these issues, the scholars have published a series of articles, interviews, conference reports, two article collections *Triple Border from the Ethnographic Viewpoint* and *Ethnographic Interpretation of Triple Border* (both – in 2015), as well as have prepared a travelling photo exhibition, etc.

The issue of border zones has been included in the interacademic project shared with the NAS of Ukraine and titled *National, Regional and Local Forms of Folk Culture and Social Transformations in Ukraine and Hungary in the XXth–XXIst Centuries*, which lasted in 2013–2015 being joint for the M. Rylskiy IASFE and the IES of the HAS.

Keywords: project, triple border, Hungary, Institute of Ethnographic Studies of the HAS.